

На шляху до українізації: Харківський університет у 1917 – першій половині 1918 рр.

Наумов С. О.

<http://orcid.org/0000-0002-0289-4357>

доктор історичних наук, професор

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Майдан Свободи 4, 61022, Харків, Україна

s.o.naumov@karazin.ua

У статті аналізується ставлення колективу Харківського університету до проблеми українізації вищої освіти, актуалізованої після Лютневої революції. Стверджується, що воно істотно не відрізнялося від позиції двох інших університетів Наддніпрянщини – Київського та Новоросійського (Одеського) й було достатньо прохолодним. Більшість професури спершу демонструвала негативне ставлення до українізації суспільно-політичного й університетського життя, з часом стала загалом підтримувати українізацію культурно-освітньої сфери, проте всіляко намагалася мінімізувати українізаційні заходи в університеті. Декларативно визнаючи право українців на освіту рідною мовою, університетські професори здебільшого залишалися носіями російської чи малоросійської ідентичності, російської культури, тож не вважали за можливе жертвувати її твердинею, якою фактично залишався університет. Позиція студентства не простежується; принаймні, помітної активності в цьому питанні воно не виявляло. Придляється увага відповідним заходам тогочасної влади та позиції місцевої громадськості в університетському питанні. Підкреслюється, що не лише до утворення Української держави, а значною мірою й після цього такі дії були ситуативними, епізодичними, трималися на ініціативі окремих осіб, не мали надійної основи, належної корпоративної, громадської та державної підтримки. Аналізуються причини такого становища – як загальноукраїнського характеру, так і локальні, характерні для Харківщини й університету (тривале перебування краю під більшовицькою владою, переважання проросійських елементів у місцевій адміністрації, слабкість «Просвіти» та ін.). Ревізуються чи уточнюються деякі позиції, пов'язані з історією Харківського університету (щодо утворення кафедр українознавчого циклу, викладання українською мовою Д. Багалієм та М. Сумцовим, функціонування народного університету тощо).

Ключові слова: Українська революція, Харківський університет, українізація, кафедри українознавчого циклу, 1917 рік.

Революційна доба була для класичних університетів Наддніпрянщини часом нелегких випробувань і трансформацій, які зрештою завершилися ліквідацією цієї елітної ланки вищої освіти. Одним із ключових напрямів реформування університетської системи стали намагання національних урядів адаптувати її до

потреб Української держави та українського суспільства [10; 14; 22; 23; та ін.]. Перші відчутні результати були досягнуті за часів Гетьманату П. Скоропадського, тож не дивно, що спеціальні публікації з проблеми стосуються передусім саме цього періоду [7; 15; та ін.]. Проте для розуміння перебігу подій, причин гальмування процесу, ставлення університетської спільноти і місцевої громадськості до урядових заходів тощо важливо заглянути в передісторію, якою в даному випадку можна вважати період 1917 – першої половини 1918 рр. Нижньою межею є Лютнева революція, що започаткувала грандіозні суспільні зміни, а верхньою (умовно) – заснування українознавчих кафедр з 1 липня 1918 р., деклароване вересневим законом. Події університетського життя означеного періоду знайшли відображення в кількох спеціальних публікаціях [9; 11; 24; та ін.], монографії І. Передерій, яка має ширші тематичні рамки [20]. Вони деякою мірою зачіпають і Харківський університет; крім того, в ювілейних виданнях, присвячених його історії [26-28], можна знайти дотичний емпіричний матеріал. Уважне прочитання названих праць засвідчує, що в них, за невеликої загалом кількості даних щодо «втягування» університету в процес українізації, накопичилося чимало неперевіраних і контроверсійних тверджень, які потребують актуалізації і, по можливості, верифікації. Втім, останнє ускладнюється обмеженістю джерельної, передусім документальної (внаслідок втрати університетського архіву) бази дослідження.

Після Лютневої революції українські політичні сили, громадські кола, освітяни неодноразово ставили питання про необхідність українізації освіти, в тому числі й вищої [9, с. 15-17]. Про ставлення викладачів Харківського університету до можливої українізації чи хоча б про їхню увагу до цього питання доводиться говорити вкрай обережно через брак джерел та спеціальних досліджень. Можна припустити, що воно істотно не відрізнялося від позиції двох інших університетів Наддніпрянщини й було достатньо прохолодним. Принципове визнання права українців/малоросів на власну освіту й культуру, відображене у відомій «Записці» 1905 р. [12], схваленій Радою університету з ліберально-гуманістичних мотивів, за всієї безумовної значущості й символічності цього акту ще не означало визнання можливості й необхідності пристосування університету до національних потреб з відповідною перебудовою навчального процесу й наукової діяльності.

Події 1917 року це переконливо підтвердили. За слушним зауваженням авторів монографії «Харківський університет і українська культура», «якщо демократичні перетворення, започатковані Лютневою революцією, викликали прихильне ставлення університетського керівництва й більшої частини професури, політичні симпатії якої були на боці російських кадетів, то процес національно-культурного й особливо державного самовизначення українського народу з цієї ж причини сприймався значно важче» [27, с. 33]. Суспільно-політичні реалії 1917 року, очевидно, посилили й загострили розходження в університетському середовищі з «українського питання». Декларативно толеруючи його, більшість професури, на нашу думку, зберігала негативне ставлення до українізації суспільно-політичного й університетського життя. Це можна пояснити головним чином як її суспільною, так і обивательською позицією. У першому випадку абсолютній більшості викладацького корпусу була властива російська національна і/або державна ідентичність, а багато хто брав активну участь у російських політичних організаціях ліберального чи консервативно-монархічного спрямування, завдяки чому українське

державотворення сприймалося як антиросійське, сепаратистське тощо. В іншому йшлося про загрозу втратити привілейоване становище викладача Імператорського університету, отримавши натомість дуже неясні й тривожні перспективи, включно з неминучими матеріальними втратами та «неприємністю» переходу на українську мову викладання.

Що стосується студентів університету, то, попри давні й багаті традиції їхньої участі в українському русі дореволюційного періоду [18], вони в 1917 – на початку 1918 рр. помітної активності щодо українізації університету, схоже, не виявляли. Нам не відомі документи з цього середовища на кшталт пропозицій студентів Новоросійського університету включити в навчальні плани курс українознавства та відкрити на факультетах відповідні кафедри (22 червня 1917 р.) [24, с. 219] чи радикальне рішення студентської громади Київського університету від 7 квітня 1918 р., де містилися вимоги закрити університет як «осередок русифікації» та відкрити на його базі державний український університет з відповідними кадрами викладачів [19, 13 квіт.]. Утім, слід враховувати, що спеціальних досліджень даного аспекту не існує.

У той же час окремі викладачі, співробітники і студенти Харківського університету з перших днів революції були помітними учасниками і творцями українського життя в місті, виразно демонструючи свою національну ідентичність та пропагуючи «український проект» серед громадськості (відповідні дані наводились нами в ювілейних університетських виданнях [26, с. 279-280; 28, с. 114-115]). Проте обмежений перелік і повторюваність прізвищ (загалом до десятка осіб) самі по собі свідчать, що університет в українському русі Харкова в 1917 р. був представлений доволі скромно. Важливо й те, що всі названі особи були відомі як українські діячі з дореволюційного часу, тобто помітного кадрового «прирощування» українських патріотів в університеті, на відміну від міського середовища, суспільства загалом, тоді не сталося.

Вже навесні 1917 р. національно свідомі викладачі почали боротьбу за запровадження українознавчих дисциплін в університетський навчальний процес. М. Сумцов на початку квітня висловив думку про потребу відкриття кафедр української філології та історії. Здебільшого вважається, що належної підтримки тоді він не знайшов, і лише з часом, під тиском суспільних змін і українських патріотів позиція університету, багато в чому типова й визначальна для всієї харківської інтелігенції, почала змінюватися [27, с. 34; 28, с. 115]. На противагу цьому, І. Передерій наголошує, що саме в Харківському університеті українознавчі виклади були запроваджені найшвидше завдяки ініціативі викладачів. За її словами, на початку квітня 1917 р. професори М. Сумцов, Д. Зеленін, І. Єндзелін (за люб'язною підказкою В. Івашенко, йдеться про Я. Єндзелінса) та С. Кульбакін подали до історико-філологічного факультету університету заяву про необхідність заведення в університеті кафедр української філології та історії України і висловили побажання щодо надання викладачам права читати лекції українською мовою. Міністерством освіти Тимчасового уряду 18 червня 1917 р. ці дві нові кафедри при Харківському університеті були затверджені і викладання зазначених дисциплін розпочалося вже восени 1917 р. [20, с. 80]. Інформація про затвердження міністром О. Мануйловичем постанови історико-філологічного факультету щодо відкриття в Харкові кафедр «малоросійської філології» і «малоросійської (української) історії» дійсно була опублікована в офіційній періодиці [4] (цей факт не знайшов

відображення в «офіційній» історії закладу). На неї посилається й О. Завальнюк, але вказує, що кошти на кафедри не були виділені [9, с. 17]. Ймовірно, це було пов'язано з тим, що вже в липні О. Мануйлов пішов з посади, а лінія Тимчасового уряду в українському питанні зазнала істотного коригування. Тому твердження І. Передерій щодо функціонування кафедр у Харківському університеті з осені 1917 р. викликає сумнів – тим більше, що воно ґрунтується на повідомленнях періодичних видань, поінформованість яких під питанням, а посилання на «Вісник Ради Народних Міністрів УНР» за 8 квітня 1917 р. є анахронізмом. У 1917 р. історико-філологічний факультет зробив перший крок до формування викладацьких кадрів з українознавчих дисциплін: для підготовки до професорського звання при університеті були залишені М. Плевако (українська філологія), О. Синявський (слов'янська філологія), С. Таранушенко (історія та теорія мистецтва) [25, с. 1].

Ці дії були тоді ситуативними, епізодичними, трималися на ініціативі окремих осіб, не мали надійної основи, належної корпоративної, громадської та державної підтримки. Показовим з точки зору суті й еволюції ставлення колективу Харківського університету до «українського питання» виглядає спеціальне рішення Ради університету 12 жовтня 1917 р. Воно розглядалося як публічна, з розрахунком на громадський резонанс, демонстрація принципової позиції навчального закладу, тож було надіслане до Тимчасового уряду та редакцій місцевих і московських газет. В рішенні Рада цілком справедливо висловлювалася «за надання права вільного вживання української мови у всіх місцевих установах, а так само за вільний розвиток чисто національної української культури», проте не визначала місця університету в цьому зв'язку. Натомість вона достатньо несподівано й різко виступила «проти самочинних спроб перебудови краю, здійснюваної шляхом захоплення його організаціями, випадково підібраними, з одностороннім партійним складом» з очевидною алюзією на державотворчі зусилля Української Центральної Ради. Така позиція, у свою чергу, викликала несприйняття Д. Багалія та М. Сумцова: як члени комісії з підготовки проекту рішення Ради, вони відмовились його підписати й висловили окрему думку [26, с. 280-281]. Щоправда, вже через місяць Рада університету визнала щойно створену УНР. Проте це рішення стало наслідком політичної кон'юнктури та прагматичного розрахунку, а не зміни в поглядах професури на «українське питання». То була реакція на неприйнятний для ліберально-консервативної більшості більшовицький переворот у Росії, на тлі якого українська влада виглядала як опора демократії і законності; до того ж університет відчував гостру потребу у фінансуванні.

Після утворення УНР ситуація навколо українізації університету в Харкові помітно не змінилась. Місцева громадськість, схоже, не виявляла активності в університетському питанні. Крім того, говорячи про дії університетської спільноти, громадськості, органів влади і самоврядування Харкова в університетському питанні наприкінці 1917 – на початку 1918 рр., треба взяти до уваги, що більшу частину періоду (з 10 грудня 1917 р. по 7 квітня 1918 р.) місто було під більшовицькою владою, тож про активну українізацію в той час не йшлося. Руйнівні для українського руху наслідки перебування більшовиків у Харкові відчувались і згодом: у жовтні 1918 р. на з'їзді «Прогресів» Слобожанщини відзначалося, що в Харкові організація «в більшовицькі часи мусила замовкнути і досі не очунає» [5, 23 жовт.]. Щоправда, О. Завальнюк називає Харків серед міст, де в 1917 р. існував «рух на місцях, який був спрямований на відкриття державних університетських закладів»

[7, с. 204], проте жодних відомостей про репрезентантів, прояви, масштаби цього «руху» не наводить. Більше того, в Харкові не було й українського народного університету, у той час як такі навчальні заклади з ініціативи і на кошт громадськості було відкрито в багатьох губернських і деяких повітових містах. О. Завальнюк відзначає з цього приводу лише наступне: «У березні 1918 р. українська інтелігенція Харкова вирішила заснувати Харківський український університет. Її представник, доповідаючи про це у Києві на засіданні Комісії із заснування мережі українських народних університетів, вказував зокрема, що в місті є група професорів і приват-доцентів, які зможуть викладати університетські дисципліни українською мовою» [8, с. 38]. Та чи вдалося реалізувати цей задум – таке питання дослідник не ставить. Щоправда, народний університету Харкові все-таки був, і в ньому (в аудиторіях Харківського університету) читали публічні лекції університетські викладачі С. Кульбакін, М. Палієнко, М. Соболев, М. Сумцов, П. Фомін та інші [13, 19, 23, 27 берез.; 29, 17, 21 трав.]. Але він, швидше за все, не був українським. Непрямо це підтверджують персоналії лекторів, більшість яких була далекою від усього українського. На це вказують і хронологія роботи та зміст рішень згаданої київської комісії: по-перше, вона почала працювати 20 березня, коли народний університет у Харкові вже працював, а щодо українського університету питання лише порушувалось; по-друге, у програмі роботи комісії відкриття українського народного університету в Харкові лише планувалося, причому у другу чергу [11, с. 81]. Про відкриття українського народного університету в Харкові у квітні 1918 р. принагідно згадує І. Передерій [20, с. 85], але й це повідомлення, позбавлене конкретики й підтвержене непереконливим посиланням [21], потребує верифікації.

Що стосується університетської спільноти, то її позиція знайшла відображення в матеріалах Із'їзду представників вищих навчальних закладів України 14-17 квітня 1918 р. В резолюції про мову викладання в вищій школі, поряд з тактичним реверансом у бік українізації (з'їзд «ставиться з повним співчуттям до справедливих прагнень культурних представників українського народу створити українську науку і вищу українську школу»), наголос було зроблено на відтермінуванні вирішення цього питання і сподіванні, що «нині існуючі на Україні осередки наукової діяльності та вищої наукової освіти будуть збережені в повній недоторканності в інтересах культурного розвитку України, і ніякі утиски російської мови у вищій школі не будуть допущені». Констатувалося, що створення «нових українських освітніх установ не повинно проводитися за рахунок існуючих тепер університетів і інститутів і на будь-яку шкоду їм, а має здійснюватися у вигляді самостійних українських вищих шкіл» [30, с. 39].

Проте окремі викладачі Харківського університету, швидше за все, за власною ініціативою все ж практикували викладання українською мовою. Так, авторка сучасної монографії про М. Сумцова зазначає, щоправда, безапеляційно, що «після лютневих подій 1917 року вчений остаточно перейшов на викладання лекцій і написання наукових робіт українською мовою» [16, с. 206]. Б. Антоненко-Давидович, студент Харківського університету в 1917/1918 навчальному році, відзначав майже цілковиту відсутність змін у ньому в напрямку українізації. За його словами, «хіба що тільки на філологічному факультеті став читати курс української літератури професор Сумцов та професор Багалій викладав історію Слобідської України» [1, с. 21]. У щоденниках В. Вернадського є згадка (11 травня 1918 р., з посиланням на М. Палієнка) про «українські лекції» (не ясно, що мається на увазі – предмет,

мова чи характер викладу) Д. Багалія, які начебто відвідували всього 5 студентів [3, с. 85]. Згадані лекції мали б читатись українською, проте в джерелах мова викладу не фіксується. Робити категоричні висновки з такого роду інформації було б не виправдано, тим більше на тлі великого масиву літератури про названих діячів, де подібні факти не згадуються. Сам Д. Багалій, для прикладу, чомусь не згадував про своє тогочасне викладання в університеті, хоча про читання лекцій з історії України українською на курсах «Просвіти» в Харкові (1917 р.) і на історико-філологічному факультеті в Полтаві (1918 р.) писав [2, с. 198]. Чи не єдиний відносний виняток – його «глуха» заява про своє викладання в «Автобіографії» («останні 10 років я його провадив виключно українською мовою» [2, с. 193]) та заплутана, зі свідомим змішуванням епох і явищ, згадка під час ювілейних урочистостей 1927 р.: «То-ж не дивниця, що коли після Жовтня впало царське самодержавство (?) і органічно зв'язаний з ним давній лад, коли вища школа широко одчинила свої двері перед масами нового студентства з пролетаріату й селянства, коли в аудиторіях залунало вільне українське наукове слово – я з юнацьким захопленням і досвідом старого професора став викладати цій аудиторії курси української історії в новому освітленні...» [2, с. 316].

Не виявляв належної уваги до українізації університетів і уряд УНР. Міністерство народної освіти (МНО) зосередило свої зусилля на українізації стартового (чи базового) освітнього рівня – початкової школи, відклавши відповідні заходи щодо середніх і тим більше вищих навчальних закладів на майбутнє. Чи не єдине, на що спромоглося відомство В. Прокоповича, – це розробити навесні 1918 р. достатньо загальний перспективний план створення національної системи вищої освіти. Передбачалося запровадити обов'язкове викладання української мови і кафедри українознавства у всіх ВНЗ України; започаткувати мережу державних вищих шкіл України; відкрити державні українські університети у Києві та Кам'янці-Подільському і народні – в Києві, Харкові й Одесі тощо [7, с. 204].

Завадити здійсненню згаданого плану Міністерством народної освіти УНР перешкодив, поміж іншим, державний переворот 29 квітня 1918 р. З іншого боку, напрацювання МНО УНР були взяті до уваги й частково реалізовані його наступником – Міністерством освіти (згодом освіти й мистецтва) Української Держави. На спадкоємності і поступальності своєї роботи наголошував з самого початку й М. Василенко, який більшу частину часу очолював міністерство: «...Я сюди прийшов не ламати, а продовжувати тут зроблене...» [цит. за: 17, с. 305]. Діяльність урядових структур Української Держави в університетському питанні відзначалась більшою цілеспрямованістю і планомірністю. Їй була властива налаштованість провадити українізацію помірковано, поступово, щоб не викликати великих збурень у суспільстві і не руйнувати існуючу систему, яка залишалася російськомовною.

Оскільки становлення гетьманського режиму припало на кінець навчального року, на перших порах було доречно зосередитись на плануванні й підготовчих заходах, залишивши практичні дії на наступний навчальний рік. 21-25 травня 1918 р. був скликаний II з'їзд представників вищих навчальних закладів для обговорення цих планів. Харківський університет делегував представників різних прошарків викладацького колективу – проректора Т. Кравця, проф. М. Ключова і, як вдалося встановити за протоколами з'їзду, асистента А. Желіховського [30, с. 531]. За свідченням самих харків'ян, вони, як і з'їзд у цілому, висловились на підтримку урядової концепції поступової українізації вищої школи шляхом відкриття кафедр українознавчого циклу та заснування українських

державних університетів. З'їзд підтримав поправку Т. Кравця про запровадження лектур української мови для всіх бажаючих [30, с. 560]. Разом з тим матеріали з'їзду засвідчують, що справжнього повороту у ставленні професури до українського питання не сталося. Зібрання позиціонувало себе як представників «російських («русских») вищих навчальних закладів на Україні», культурний борг яких – «прийти зараз на допомогу створенню української науки і українських наукових установ». При цьому виходили з того, що «український народ представляє собою одну з гілок російського народу, а українська культура не може не бути спорідненою російській культурі і, можливо, має складати частину її». Мали значення й акценти: наголошувалося, що «здійснення українізації вищої школи жодним чином не повинно йти шляхом українізації існуючих вищих навчальних закладів»; викладання предметів українознавчого циклу мало бути двомовним; існування паралельних україно- і російськомовних кафедр визнавалося ненормальним, хоч і можливим [30, с. 532].

Не дивно, що радикально налаштоване студентство виступило проти рішень з'їзду. Об'єднана Рада студентських організацій Києва 25 травня ухвалила жорстку резолюцію з приводу «професорського делегатського з'їзду». В ній відзначалося, що з'їзд складався з людей, дуже далеких від української культури й українського руху, і тому його рішення не повинні мати «жодного впливу на національно-академічне життя України», а діяльність професури не може не розглядатися як зрада України; висловлювався «рішучий протест проти нехтування з'їздом наших домагань українізації вищої школи»; заявлялося, що студентство «завжди вестиме саму найзавзятішу боротьбу за повну українізацію всіх вищих шкіл» [19, 2 черв.].

Попри протести, лінія міністерства на збереження російськомовного статусу (з частковою українізацією) існуючих університетів і створення нових, українських державних ВНЗ залишалася незмінною. Створена у червні при Міністерстві освіти Тимчасова комісія у справах вищої школи і наукових інституцій була зорієнтована на розробку законопроектів про заснування Київського та Кам'янець-Подільського українських державних університетів [7, с. 206]. Ідеї, які проводив голова комісії В. Вернадський, відображає його щоденник (запис за 10 червня 1918 р.): «В Укр[аїні] два завдання для мене: 1) об'єднання українців, які працюють в українськ[ому] відродженні, але люблять російську культуру, для них теж рідну, і 2) зберегти зв'язок всіх вчених і науково-навчальних закладів з російською культурою і аналогічною російською організацією...» [3, с. 98]. Діяльним співробітником Тимчасової комісії був Д. Багалій (інколи називають і М. Сумцова [6, с. 241], проте протоколи комісії не фіксують його участі).

28 вересня 1918 р. гетьман затвердив закон про заснування з 1 липня в Харківському та Новоросійському університетах чотирьох кафедр українознавчого циклу [5, 3 жовт.]. Рішення, яке традиційно високо оцінюється як важливий крок у напрямку українізації «старих» університетів, в дійсності мало значно скромніше значення. По-перше, воно було не оригінальним: фактично йшлося про застосування до двох названих університетів постанови Тимчасового уряду Росії від 19 вересня 1917 р. [30, с. 224], яке тоді стосувалося тільки Київського університету. По-друге, є серйозні сумніви щодо реалізації закону, оскільки наявні в літературі твердження, як правило, голослівні, а у ставленні університетської спільноти до даного питання протягом 1918 р. мало що змінилось.

Таким чином, на початковому етапі революції силою обставин ставши на шлях українізації, Харківський університет так його і не здолав. Серед причин цього – несприятливі умови, м'якість і надмірна обережність влади, інертність місцевої громадськості, спротив чи байдужість університетської більшості. Декларативно визнаючи право українців на освіту рідною мовою, університетські професори здебільшого залишалися носіями російської чи малоросійської ідентичності, російської культури, тож не вважали за можливе жертвувати її твердиною, якою фактично залишався університет.

1. Антоненко-Давидович Б. Д. У Харківському університеті (фрагменти спогадів) / Б. Д. Антоненко-Давидович // Харківський університет (1917–1941 рр.) у спогадах його викладачів та вихованців / Упор.: В. Ю. Іващенко, Ю. А. Кісельова, О. І. Красько та ін. – Х., 2016. – С. 17–22.
2. Багалій Д. І. Вибрані праці: У 6 т. – Т. 1: Автобіографія. Ювілейні матеріали. Бібліографія / Д. І. Багалій / Упор. В. В. Кравченко. – Х., 1999. – 600 с.
3. Вернадский В. И. Дневники 1917–1921. Октябрь 1917 – январь 1920 / В. И. Вернадский. – К., 1994. – 271 с.
4. Вестник Временного правительства. – Пг., 1917. – 18 июня. Режим доступу: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/31094-iyun-68-92>. Доступ – 08.09.2018.
5. Відродження. – К., 1918. Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001127>. Доступ – 15.06.2018.
6. Дорошенко Д. І. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року / Д. І. Дорошенко. – К., 2002. – 351 с.
7. Завальнюк О. М. Гетьманат Павла Скоропадського: розбудова національної університетської освіти / О. М. Завальнюк // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії: Всеукр. наук. конф.: збірник. – К., 2008. – С. 204–214.
8. Завальнюк О. М. Дмитро Багалій і творення національної університетської освіти в Україні (1918 – 1919 роки) / О. М. Завальнюк // Етнічна історія народів Європи. – 2005. – Вип. 19. – С. 37–43.
9. Завальнюк А. М. Российские университеты в контексте движения за украинизацию высшей школы на Украине (март 1917 – апрель 1918 гг.) / А. М. Завальнюк // Гуманитарный вектор. – 2010. – № 4. – С. 14–21. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiyskie-universitety-v-kontekste-dvizheniya-za-ukrainizatsiyu-vysshey-shkoly-na-ukraine-mart-1917-aprel-1918-gg>. Доступ – 2.08.2018.
10. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський, 2011. – 652 с.
11. Завальнюк О. М. Функціонування Київського українського народного університету – прорив національної освіти і науки у 1917–1918 рр. / О. М. Завальнюк // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: іст. науки. – 2009. – Вип. 2. – С. 72–87.
12. Записка з питання цензури українськомовної книжки, підготовлена за дорученням Комітету міністрів спеціальною комісією Харківського університету // Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914): Зб. док. і матеріалів / Відп. ред. Г. Борjak. – К., 2013. – С. 349–360.

13. Известия Юга. – Х., 1918.
14. Колпакова О. В. Національна вища школа в Україні (1917 – 1920 рр.) / О. В. Колпакова. – К., 1996. – 117 с.
15. Кудлай О. Б. Законотворча діяльність українських урядів доби гетьмана П. Скоропадського в галузі освіти і культури (за матеріалами газети «Державний Вістник») / О. Б. Кудлай // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії: Всеукр. наук. конф.: збірник. – К., 2008. – С. 239-246.
16. Мандебура О. Микола Сумцов і проблеми соціокультурної ідентичності / О. Мандебура. – К., 2011. – 276 с.
17. Нариси історії Української революції / О. Д. Бойко, В. Ф. Верстюк (кер.), В. І. Головченко та ін. – К., 2011. – Кн. 1. – 388 с.
18. Наумов С. О. Харківська Українська студентська громада (кінець XIX – початок XX ст.) / С. О. Наумов // Universitates: Наука та просвіта. – Х., 2008. – № 2. – С. 18-28.
19. Нова Рада. – К., 1918. Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000965>. Доступ – 14.05.2018.
20. Передерій І. Г. Розбудова національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради: істор. аспект / І. Г. Передерій. – Полтава, 2009. – 160 с.
21. Розвиток народної освіти і педагогічної науки на Харківщині: До 180-річчя Харківського пед. ін-ту ім. Г.С. Сковороди / [В.І. Євдокімов, Г.В. Єльнікова, В.В. Корнілов]. – Х., 1992. – 334 с.
22. Розовик Д. Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917-1920 рр.) / Д. Ф. Розовик. – К., 2002. – 311 с.
23. Ротар Н. Р. Діяльність українських національно-демократичних урядів в галузі освіти (1917 – 1920 рр.) / Н. Р. Ротар. – Чернівці, 1996. – 163 с.
24. Самойлов Ф. Новоросійський університет в березні-жовтні 1917 р. / Ф. Самойлов // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвід. зб. наук. праць. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 217–222.
25. Сокращенный отчет о деятельности Харьковского университета за 1917 год // Записки Харьковского университета за 1918 и 1919 год. – Х., 1919. – С. 1-30.
26. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін. – Х., 2004. – 750 с.
27. Харківський університет і українська культура / за ред. Ю. М. Безхутрого. – Х., 2015. – 296 с.
28. Харківський університет – рідному місту / В. В. Кравченко, С. І. Посохов, С. О. Наумов та ін. – Х., 2004. – 200 с.
29. Южный край. – Х., 1918.
30. ALMA MATER: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917-1920: Матеріали, документи, спогади: У 3 кн. / Упоряд. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський. – Кн. 2. – К., 2001. – 704 с.

**Naumov S. O. On the Way to Ukrainization: Kharkiv University
in 1917 – the First Half of 1918**

<http://orcid.org/0000-0002-0289-4357>

Doctor of Sciences (History), Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine
s.o.naumov@karazin.ua

The article analyzes the attitude of the Kharkiv University staff to the problem of higher education Ukrainization, actualized after the February Revolution. It is claimed that it was not significantly different from the position of the other two universities of the Dnieper Ukraine – Kyiv and Novorossiysk (Odessa) and was rather cool. Most professors at first demonstrated their negative attitude towards the Ukrainization of social, political and university life, and eventually became generally supportive of the Ukrainization of the cultural and educational sphere though in every way trying to minimize the Ukrainization measures at the university. While declaratively acknowledging the right of Ukrainians to be educated in their mother tongue, university professors remained largely carriers of Russian or Little Russian identity, Russian culture, and therefore did not consider it possible to sacrifice its stronghold – the university actually remaining such one. The position of the student body is not traced; at least, it did not show any significant activity in this matter. Attention is given to the relevant measures of the then authorities and the position of the local public on the university issue. It is emphasized that not only before the formation of the Ukrainian state, but to a great extent even afterwards such actions were situational, episodic, held at the initiative of individuals, lacking some sound basis, proper corporate, public and state support. The reasons for such a situation are analyzed as well: both national and local characteristics of Kharkiv region and the university (long stay of the region under Bolshevik rule, dominance of pro-Russian elements in local administration, weakness of «Prosvita» etc.). Some positions related to the history of Kharkiv University (regarding the formation of the departments of Ukrainian Studies, teaching in Ukrainian by D. Bagaliy and M. Sumtsov, functioning of the People's University etc.) are revised or clarified.

Keywords: Ukrainian Revolution, Kharkiv University, Ukrainization, Departments of Ukrainian Studies, 1917.

**Наумов С. А. На пути к украинизации: Харьковский университет в 1917 –
первой половине 1918 гг.**

<http://orcid.org/0000-0002-0289-4357>

доктор исторических наук, профессор
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
Площадь Свободы 4, 61022, Харьков, Украина
s.o.naumov@karazin.ua

В статье анализируется отношение коллектива Харьковского университета к проблеме украинизации высшего образования, актуализированной после Февральской революции. Утверждается, что оно существенно не отличалось от позиции двух других университетов Надднепрянщины – Киевского и Новороссийского (Одесского) и было достаточно прохладным. Большинство профессуры сначала демонстрировало отрицательное отношение к украинизации общественно-политической и университетской жизни, со временем стало в целом поддерживать украинизацию культурно-образовательной сферы, однако всячески пыталось минимизировать украинизационные мероприятия в университете. Декларативно признавая право украинцев на образование на родном языке, университетские профессора преимущественно оставались носителями русской или малороссийской идентичности, русской культуры, поэтому не считали возможным жертвовать ее твердостью, каковой фактически оставался университет. Позиция студенчества не прослеживается; по крайней мере, заметной активности в этом вопросе оно не проявляло. Уделяется внимание соответствующим мерам тогдашней власти и позиции местной общественности в университетском вопросе. Подчеркивается, что не только до образования Украинского государства, а в значительной степени и после этого такие действия были ситуативными, эпизодическими, держались на инициативе отдельных лиц, не имели надежной основы, надлежащей корпоративной, общественной и государственной поддержки. Анализируются причины такого положения – как всеукраинского характера, так и локальные, характерные для Харьковщины и университета (длительное пребывание края под большевистской властью, преобладание пророссийских элементов в местной администрации, слабость «Просвитель» и др.). Ревизуются или уточняются некоторые позиции, связанные с историей Харьковского университета (о создании кафедр украиноведческого цикла, преподавании на украинском языке Д. Багалием и Н. Сумцовым, функционировании народного университета и т. п.).

Ключевые слова: Украинская революция, Харьковский университет, украинизация, кафедры украиноведческого цикла, 1917 год.